

Egy eljövendő Nietzsche-fordítás előjátéka

– amelyben elmesélem, hogyan járt egy gyanútlan
Nietzsche-olvasó, aki nem tud németül –

HORVÁTH GIZELLA

A gyanútlan olvasó – nevezzük el Elsődleges olvasónak – egyáltalán nem főszereplője az elbeszélésnek; csak arra való, hogy lépre csalja az olvasót – nevezzük el Másodlagos olvasónak – aki abban a hiszemben fogja elolvasni e sorokat, mintha valakiről lenne szó, miközben *valamiről* van szó: Rosszról (Schlecht) és Gonoszról (Böse).

A gyanútlan olvasó – az Elsődleges – a történet szempontjából egyetlen lényeges tulajdonsággal rendelkezik (ha egyáltalán a nem-léttel rendelkezni lehet): nem tud németül. Kénytelen tehát Nietzsche-t fordításban olvasni: magyarul és románul. Szerencsére Nietzsche-t olyannyira lefordították, hogy a gyanútlan olvasó akár párhuzamos fordításokat is használhatna, ha, teszem azt, valami gyanússá válna számára.

A Zarathustra-ban, a történet szempontjából, semmi gyanúsát nem talált. Még a *Túl Jón és Rosszon*-ban sem. Elsődleges olvasó végtelenül örül annak, hogy Nietzsche kivetkőzött rejtettségéből és tisztán elénkbe tárja a Rossz és Gonosz közötti különbséget.

A Rossz és a Gonosz más-más világhoz (értékrendhez) tartoznak. A Rossz az úr-morál egyik alapvető kategóriája. Az előkelő – az úr – az értéktételező, az érték-meghatározó. Független ember; nem a király, még kevésbé a nép függvénye. Nem a társadalomért (királyért, hazáért, népért vagy munkásosztályért) él és cselekszik. Ő a társadalom célja és értelme. „A társadalomnak nem szabad a társadalomért léteznie”¹. Talán azért, mert a társadalom nagy része csöcselék, talán mert aki nem csöcselék, az is csak egy híd az emberfeletti emberhez. Az emberi társadalom célja az em-

¹ *Túl Jón és Rosszon*, Ikon, Bp., 1995, 126. o.

beriség felett van – de csakis önmagából építkezhet. A nyáj (csőcselék, rabszolgahad – csak néhány név arra a jelenségre, amit kíméletesen népnek, tömegnek nevezünk) nem független; csak az urakkal ellentétben definiálhatja önmagát. Amit szeret és nem szeret, elvár vagy megtilt, csak az előkelők által létrehozott értékek visz- és visszas fénye.

Az előkelő, az úr, nem kívülről kapja értékeit. Isten meghalt, a társadalom nem él, csak vegetál – az értékek külső forrásai elapadtak. Az előkelő ember értékteremtő, önmagát érzi érték meghatározóvá: „ami nekem káros, káros önmagában.”² Nem szorul rá mások értékelésére, megvan benne az alapbizonyosság. Ismeri saját kiválóságát és életteljességét, hatalomtöbbletét. Ezáltal, a Jó és Rossz fogalmai az úr-morálban a következő meghatározást kapják: „Jó” egyenlő az „előkelővel”, a „Rossz” egyenlő a „megvetendővel”. Mert az „úr” határozottan tudja, hogy a „rabszolga” kevésbé értékes, tehát megvetéssel fordul feléje (pontosabban, fordul el tőle).

Az előkelő tudja, milyen fontos a veszély a „faj” nemesítése szempontjából; a veszély, a harc edzi meg a szellemeket, a lelkeket. Ha a feszültség teljesen felenged, az egyedüli túlélők a „gyógyíthatatlanul középszerűek”³. A veszély tehát hozzátartozik a Jóhoz (az úr-morál szerint). Mert ha belépünk a rabszolga-morál paradigmájába, minden a feje tetejére áll. A Rosszból Jó lesz, a Jóból Gonosz.

A közönséges ember (a rabszolga) az, aki függ másoktól. Anynyira függ másoktól, hogy már-már nem aki, hanem ami. Értékeinek gyökerei nem önmagában vannak. Pontosabban, ezek az értékek hamis, becsapó értékek, és amennyiben az előkelők által tétélezett értékeknek a visszfényei, gyökértelenek. A közönséges ember mindig az, amivé számítják; mindig megvárja mások véleményét, és ennek aláveti magát.

A közönséges ember kevesebb, mert élete kevésbé teljes, kevesebb az ereje (szellemi ereje elsősorban), ezáltal hatalom akarása sem érvényesülhet tisztán, becsületesen, mint az előkelők esetében. Szükség van ravaszságra, csalafintaságra, hazugságra. Olyan alapos becsapás végeztetik a rabszolga-morál által, hogy a közönséges ember teljes odaadással elhiszi, és a nemesebb számára is veszélyes csábításként jelenik meg. A közönséges ember a harcban alul marad, tehát elveti a harcot, megbélyegzi az erőszakot, és olyan hasznos „értékek” mellett kardoskodik, mint a részvét, a meleg szív, az alázatosság. Így egyre nyilvánvalóbb,

² Uo., 127. o.

³ Uo., 131. o.

hogy a közönséges ember morálja a félelemből ered; ami veszélytelen, jó, ami veszélyes, gonosz.

A megfordítás tökéletes. Mindaz, ami gyengíti az életet és a középszerűség melegházává változtatja a társadalmat – rossz az előkelők szempontjából, és jó a közönséges ember szempontjából. Az egyenlőség, amely mellett kardoskodnak a középszerű emberek – az úr-morál szerint az élet tagadásának akarata, a hanyatlás elve. A Rossz, az Jó.

A Jó viszont Gonosz. A Jó félelmet kelt és félelmet akar kelteni – így az előkelő morál; de „mindannak, ami az egyént a nyáj fölé emeli, s a felebarátban félelmet ébreszt, mostantól **gonosz** lesz a neve”⁴ – a rabszolga-nyelv jelrendszerében.

Remélem, a Másodlagos már kellőképpen elszédült a sokféle Jó és Rossz közötti ugrálás következtében, és már érzi a stabil paradigma szükségét. Elsődleges beleegyezik: legyen a viszonyítási pont az úr-morál (ha Másodlagos odafigyelt, már rég rájött, hogy tulajdonképpen más választásunk nincs). Rossz és Gonosz között van egy lényeges különbség: a Rossz rossz, a Gonosz pedig jó. Ezen kívül van egy árnyalatnyi különbség, ami megindokolja, hogy a rosszat Rossznak nevezzük, a jót pedig Gonosznak.

A Rossz semleges; a Gonosz szándékos. Az időjárás lehet rossz, de nem lehet gonosz. Gonosz csak az lehet, aki (és nem ami) ártani akar. Ennek a különbségnek olyan mélyek a gyökerei, hogy Elsődleges csak a Másodlagos kedvéért kísérli meg újból a lemerülést.

Az emberiség három periódusát különbözteti meg Nietzsche:

- a morál-előtti periódust – amikor a cselekedetek értéke kizárólag annak következményétől függött.
- a morális periódust – amikor a szándék adta meg a cselekedet értékét (a szándék volt „a cselekedet teljes értéke és előtörténete”⁵).
- a morálon kívüli (túli?) periódust – amikor felmerül, hogy „éppen abban, ami egy cselekedetben szándéktalan, abban rejlik döntő értéke”⁶.

A Rossz és a Gonosz közötti különbséghez hozzátartozik az, hogy a rabszolga-morál a morális periódusból való; az úr-morál a morálon kívüli periódus felé tart. Az előkelő ember úgy cselekszik, hogy egyszerűen érvényesíti erejét, életteljességét; mit bánja ő a közönséges embert! Nem foglalkozik a Rosszal, mivel nem tagadó, hanem igenlő; az életet igenli, és ezáltal értékeket teremt.

⁴ Uo., 77. o.

⁵ Uo., 32. o.

⁶ Uo., 33. o.

Számára a közönséges ember nem téma; Epikurosz istenéhez hasonlóan, a maga derűs életére törekedvén, nem foglalkozik a közönséges emberrel. A közönséges ember ellenben csak viszonyításból tud élni; az előkelő ember pusztá létét fenyegetésnek értelmezi, és ártó szándékkal ruházza fel. Szerinte az előkelő ember nem csak éli az életét, hanem szándékosan tör a közönséges ember életére. Minden előkelő erő megnyilvánulását úgy értelmezi, mint szándékos agresszivitást, ami tételesen ellene irányul. Ez már nem csak rossz, ez már gonosz. A gonoszt nem lehet megvetni; félni kell tőle, rettegni, megbélyegezni, de megvetni nem lehet. A megvetés velejárója a felülemelkedés, a közömbös-ség. A közönséges ember nem tud közömbös maradni az előkelővel szemben, mert az általa kiváltott félelemből él; egész értékrendszerét ez a félelem határozza meg. Ezért az előkelő, a Jó, nem egyszerűen rossz a rabszolga számára, hanem gonosz.

Tiszta sor! A még mindig gyanútlan olvasó elraktározza a Rossz és Gonosz fogalmainak általa feltételezett Nietzsche-féle értelmezését. És elkezd olvasni a kommentár kommentárját: A morál genealógiájáról szóló vitairatot⁷. Ezt már románul, mert ez a fordítás hozzáférhető számára. Elsődleges a bőség zavarával küzd. Két fordítás áll rendelkezésére: *Genealogia moralei*, kiadta a Mediarex kiadó, megjelent Bukarestben, nem derül ki, milyen évben (talán 1994-ben? – az Elsődleges memóriája nem megbízható), és *Despre genealogia moralei*, kiadta az Echinox kiadó Kolozsváron, 1993-ban. Párhuzamosan olvasni felesleges, választani kell. A gyanútlan olvasó megnézi a tartalomjegyzéket. A *Genealogia moralei*-ban az első értekezés címe: „Bine și Rău”, „Bun și Rău”. A *Despre genealogia moralei*-ban ugyanaz az értekezés a következő cím alatt jelenik meg: „Bine și Rău”, „Bun și Dăunător”.

Elsődleges tudja az előbbi olvasmányaiából, hogy Jó és Jó között különbség van, még akkor is, ha ugyanazt a terminust használja az előkelő is, a közönséges is. A Rossz és Gonosz közötti különbség nyelvileg is kifejeződik, tehát a *Genealogia moralei*-t félre lehet tenni, mert képtelen ezt a lényeges különbséget visszaadni. A választás megtörtént; de a gyanú már belekezdett alakoskodó működésébe.

A „Rău” vagy a „Dăunător” felel meg a „Gonosznak”? Értelemszerűen, a Gonoszt kellene ekvivalálni a Dăunător-ral; a közönséges ember ártónak érzi a Gonoszt. Az előkelő ember számára a Rossz nem ártó; fölötte van, megveti. Mégis, valami nem

⁷ A *Túl Jón és Rosszon* a Zarathustra kommentárjaként született meg; *A morál genealógiájáról* mint a *Túl Jón és Rosszon* kiegészítése.

klappol, ahogy az Elsődleges egyik ifjú barátja mondaná⁸. Nézzük, mit mond a fordító (mert szerencsére mond valamit; a *Genealogia morales* fordítója nem mond semmit.)

A fordítótól megtudjuk, hogy Nietzsche-nél a szóban forgó cím a következő: „gut und büse”, „gut und schlecht”. A fordító a „büse”-t elintézi azzal, hogy hagyományosan rossznak fordították (rău). A „schlecht” viszont sokkal több fejfájást okozott a fordító-nak. Választhatott volna az ostoba (prost), a romlott (stricat), a megvetendő (detestabil) és az ártalmas (dăunător) között. A fordító a „dăunător”-t választotta.

Álljunk csak meg! Ezek szerint a „dăunător” a rossz, az előkelő ember moráljához tartozik! Elsődleges szerint a fordító rosszul választott, de ebbe bele lehet nyugodni. Jegyezzük meg, hogy „rău” annyit tesz, mint „gonosz” vagy „büse”, és „dăunător” annyit, mint „rossz” vagy „schlecht”.

És most a Másodlagos vegyen mély lélegzetet, és olvassa el a következő részletet:

„... de mult este întru totul limpede ceea ce vreau eu, ceea ce înțeleg eu tocmai prin acea cheie primejdioasă înscrisă în fruntea ultimei mele cărți: *Dincolo de bine și rău* ... Ceea ce în nici un caz nu vrea să însemne *Dincolo de bine și dăunător*.”⁹

Helyettesítsük be a kérdéses fogalmakat, és próbáljuk meg lefordítani: Nietzsche utolsó könyvének címe: *Túl Jón és Gonoszon*, ami nem jelentheti azt, hogy *Túl Jón és Rosszon*.

Most már világos! Nietzsche nem az előkelő morált akarta meghaladni, hanem a rabszolga morált, az ő Jó és Gonosz fogalmaival együtt!

Nietzsche egyik alaplírájának címe hagyományosan lett rosszul lefordítva – ha egy ilyen merész kijelentést egy olyan Elsődleges, aki nem tud németül, bátorkodhat megfogalmazni. Ha a cím ezen hagyományos fordítását tartja szem előtt, egy másik gyanútlan olvasó nehezen fog kikecmeregni a jók, rosszak és gonoszok labirintusából, nem tudván végül is, hogy a rossz vagy a gonoszabb a rosszabb.

⁸ A történet szempontjából semmi jelentősége a „klappol” kifejezésnek, de növeli hitelességét.

⁹ Friedrich Nietzsche - *Despre genealogia morales*, Ed. Echinox, Cluj, 1993, 46.o.

Horváth Gizella

Minden fordítás fordítás, de csak kivételes esetekben a fordítás megfordítás. Ebben az esetben, például.